

ЗНАЧАЈАН НАУЧНИ ДОПРИНОС

(Завршна ријеч председника Организационог одбора)

Поштоване колеге,

Драги гости,

Осећам задовољство и изузетну част што ми се пружила прилика да у име Организационог одбора научног скупа *Историјска наука и настава историје у савременим условима*, закључним дводневним радом, и изразим дужну захвалност свим референтима и осталим историчарима који су се одазвали нашем позиву и узели учешћа у раду овог скупа. Посебно изражавам захвалност председнику Црногорске академије наука и умјетности академику Драгутину Вукотићу на његовим топлим ријечима које нам је упутио на почетку, пожеливши нам успјех, и који је све до завршетка скупа са изузетним интересовањем пратио његов рад. Захваљујем и осталим колегама, академицима других струка, који су с пажњом пратили рад скупа, свим другим нашим гостима, као и представницима медија.

Без претензије да изводим неке искључиве закључке и судове, — поготово не прије него се пажљиво ишчитају ауторизовани текстови који ће бити припремљени за објављивање у зборнику радова — нека ми, ипак, буде допуштено да изразим неке личне утиске о скупу. Чиним то с ризиком да се изложим оправданој критици, али и критика је дио историјске реалности, пошто нас учи како се долази до мериторних научних судова, до рационалне историјске спознаје и свијести.

Овај научни скуп — четврти по реду који смо организовали на основу дугорочног програма рада Одбора за историјске науке Црногорске академије наука и умјетности (Претпоставке Одбора) — донекле, методолошки значи новину у разматрању проблема историјске науке и школске наставе историје у нашој сре-

дини. Стога држим да нећу погријешити, иако је у питању лични утисак и оцјена, да је дводневни рад оправдао замисао Одбора за историјске науке ЦАНУ и Организационог одбора скупа да се научно и стручно расправи тема: историјска наука и настава историје у савременим друштвеним условима. Актуелност ове теме је потврђена како у рефератима тако и у плодној расправи која је о њима вођена. На скупу се разговарало и о многим другим питањима од историографског и наставног значаја. Скуп је показао да су динамичне и неслућене друштвене и политичке промјене које су се збиле (и збивају) и у нас, снажно подстакле историчаре на размишљање о историографским резултатима оствареним посљедњих деценија, тако да данас с много више критичности промишљају прошлост и доносе научне судове од несумњиве вриједности за нашу историјску науку. У томе ја видим, а то је вјерујем, научно становиште и свих историчара научника и наставника историје, и смисао и поука историје.

Реферати које смо саслушали (и оних неколико саопштених у форми резимеа или теза) — 22 од 27 пријављених — у већини су понудили сериозна научна теоријско-методолошка размишљања, погледе на многе савремене историографске проблеме, прије свега оне који се различито тумаче у најновијој историографији. Скоро да није заобиђен ни један важнији проблем који се тиче историјске науке и улоге историчара у савременој епохи. Говорено је о односу политике и историјске науке, о изазову политичког плурализма овој науци и настави историје, о личном доживљају историјских догађаја и појави као изазову историчара, о подизању образовања историчара на виши ниво, о разумијевању историје и облицима свијести, о дихотомији историје, вриједносним судовима и тумачењу појединих чињеница, о идеологизацији као сазнајној препреци у стварању рационалне историјске свијести и паралелним облицима историјске свијести, о разним облицима дезидеологизације у тумачењу историјских извора, о научној критици као неопходном историографском стваралачком сазнајном процесу, о критици времена и остварених резултата историографије, о заблудама накнадног домишљања „шта би било да је било“... Знатна пажња је усмјерена и на потребу сагледавања националног историјског наслеђа: историографије о Југославији и Црној Гори, посебно о њеном мјесту у наставном процесу (критичком промишљању историје, социјалној прогностици или патриотској дидактици). Расправљало се и о појединим конкретним догађајима: стварању прве Југославије (1918) и њеном историјском наслеђу, карактеру југословенске револуције (1941—1945) и настанку друге Југославије, геноциду и његовим коријенима, о реализацији појма издаје, историјској свијести Црногораца у свјетлости сјутрашњице и другим научно актуелним питањима националне историје и о другим питањима.

Држим да готово сви учесници овог научног скупа (најрепрезентативнијег и по броју учесника — пратило га је око стотину научника и наставника историје) — одлазе са снажним утиском да је разматрање ове теме и питања у њеном оквиру било нужно, како са становишта теоријско-методолошког приступа историјској науци, тако и сагледавања проблема наставе историје на свим ступњевима школовања у савременим условима кретања у нашем друштву. То што 2—3 саопштења својом садржином нијесу одговорила основном научном и стручном циљу задате теме, на шта је, иначе, већ указано у расправи, у којој је говорило 19 учесника скупа (неки су реплицирали и по неколико пута), говори да се сви, а у првом реду референти, који желе да учествују у дијалогу с научним, морају много озбиљније припремати за наступ пред овако мериторним аудиторјем. Сложаност и научно стручна комплексност ове теме тражила је од свих виши ниво научних сазнања и стручне обавијештености. Прије свега о савременој историографској продукцији и њеним вриједносним судовима, па и промашајима.

Наш циљ, када смо се одлучили да организујемо овај научни скуп, није био да се упуштамо у пуко историографско набрајање колико је и шта је све написано, ни како су поједине историјске појаве и догађаји обрађивани, мада ни такав приступ не би био без научног значаја. Ми смо жељели нешто сасвим друго: наша је жеља била да овим скупом покажемо који су то основни проблеми историјске науке и наставе историје пред изазовима политичког плурализма на истеку двадесетог вијека, када смо се нашли у „рушевинама своје југословенске и социјалистичке историје“ и када нам се чини да смо застали пред незнањем које се олујно разастрло нашим просторима и угрозило и наш животни опстанак. Овај скуп је показао да је данас, чини се, више него икада раније, потребно критичко промишљање и наше и свјетске прошлости да бисмо тачно и потпуно разумјели све оне друштвене, политичке па и духовне процесе који су нас пратили у току друштвеног кретања, нарочито у овом нашем столећу, процесе који су нас довели до садашњег стања, ситуирали ту гдје се налазимо и гдје ћемо, по свему судећи, још дуго остати. Ријеч је о судбоносним, преломним временима која се могу разумјети и успјешно протумачити само ако се критички анализирају и научно осмишљавају низови историјских факата, поузданих чињеница. Дакле, управо за тако промишљање смо се и одлучили, и то се показало оправданим.

Отуда је и разумљиво што је у рефератима било више критике него похвала историографији и њеним резултатима када је ријеч о најближој прошлости. И то треба разумјети, јер је научна критика битан елеменат стваралачког историографског рада. У ствари, и на овом скупу је убједљиво показано да научна историографија подразумијева сталан критички однос према прошлости, према свему што је написано и према закључцима до

којих се долазило. То што је било разногласја и опонирања појединих гледишта и неутемељено изречених оцјена о појединим догађајима и историјским појавама из новије прошлости — управо је доказ да се ради и о постојању веома сложених, слојевитих процеса дугог историјског трајања, који су и више подложни стварању и одређених историјских заблуда, па и кривотворења историјске реалности, поготово сегмената тих процеса. Овај скуп нас је опоменуо да без научне критике и сталног дијалога с ненаучним схватањима нема напретка ни у научној историографији ни у настави историје.

Садржаји већине реферата увјерили су нас да се до историјске истине долази само примјеном научног метода у истраживањима, која ће слиједити пут који је увијек био (и биће), дуг, трновит и кривудава. На том путу научног радника историчара, па и наставника историје, вребају многе замке ирационалног (митови и разни култови, идеолошки рамови, епска знамења и друге традиционалне наслаге свијести лишене рационалних сазнања) поимања прошлости, којима он мора измицати и одолијевати откривајући оно што је рационално, истинито.

Опредјелујући се више за критичко промишљање прошлости и њено третирање у најновијој историографији, разумије се, нико од научника и других историчара није занемаривао оне историографске резултате из савремене прошлости који су утемељени на квалитетним историјским изворима и њиховој сериозној анализи. Напротив. Историографски радови написани на начелима научне методологије увијек су истицани као примјер како је добар историчар долазио до научних резултата и у времену идеолошке друштвене усмјерености, да је одолијевао замкама и искушењима историјског детерминизма. На скупу је заиста оправдано изречено доста критике државно-политичким структурама, које су историјску науку третирале малтене као малољетну од завршетка Другог свјетског рата па све до прије двије-три године. У том времену веома примитивне идеологизације историографије, један број историчара истраживача прошлости најновијег доба чак се и трудио и чинио све, из личних утилитаристичких разлога, да задовољи погледе „револуционарног субјекта“ на историју, његова настојања да њену снажну друштвену функцију искористи на начин који му најбоље одговара. То задовољавање дневне политике, како је и наш скуп оцијенио, имало је веома негативне последице за развој научне историографске мисли, па, наравно, и наставе историје. Јер, свако ангажовање — истраживачко и наставно — у циљу задовољавања потреба државно-једнопартијске власти да створи унапријед замишљену слику о прошлости, која би оправдала поредак, унапријед је значило стварање искривљене слике о историјској реалности.

На писања прагматичне, пожељне историје дјеловале су, међутим, не само државно-политичке структуре него чак и неке

установе с научним насловима. Но, и у таквим условима строге идеолошке усмјерености, и у нас, у Црној Гори, било је, на срећу историјске науке и струке, историчара који су не само размислили идеолошке рамове него их и потпуно одбацивали, проналазећи начина и метода идентификације примарних историјских извора и на основу строгих научних методолошких критеријума рашичлањивали и анализирали исказе докумената и долазили до резултата од трајне вриједности. Било је међу тим истраживачима и оних који су због одбацивања идеолошких рамова и непристајања на ангажованост проглашавани антипартијским елементима, етикетирани разним идеолошким квалификативима, а често њихови рукописи нијесу могли угледати свјетло дана, без обзира на то што су високо вредновани од стране квалификованих рецензена. Доживљавали су ти историчари и друге непријатности, али су ипак издржали пресију и остали усправни, цијењени у науци. Таквим историчарима овај научни сукп је својом оштром критиком ненаучне, идејне ангажованости историографије индиректно дао и научну и моралну сатисфакцију. С друге стране, скуп је строго опоменуо оне историчаре који се данас олако пресељавају из странке у странку, прихватајући њихове политичке програме, историчаре који су поново спремни да историографију ставе у службу идеологије тих странака и да се умјесто позивања „на марксистички поглед на свијет“ сада позивају на друге идеологије. Једна од порука овог скупа је јасна: историјска свијест не би смјела бити изграђивана на основу фалсификата, не би смјела да се заснива на изопаченој идеолошкој основи. А таквих тенденција, на жалост, има и на њих је чињенично указивано.

Дакле, данас када историчари дјелују у плуралистичком друштву, које несумњиво као демократичније пружа повољније услове за истраживање прошлости, све је уочљивије да су многе историографске слабости из времена једнопартијске комунистичке владавине биле производ не само система већ и самих историчара, њихове спремности да служе том ауторитарном систему стварајући ангажовану слику историје. И на овом научном скупу чуле су се, на жалост, ријечи одбране таквог историографског рада. Чули смо и упозорења да је неким научним промашајима била узрок и историјска дистанца. Несумњиво постоји проблем дистанце у историји, зна се да није лако самостално и објективно писати о најновијој прошлости у условима када је знатан дио историјске грађе још недоступан за истраживање и када су живи учесници, па и актери појединих, или већине, историјских догађаја и појава, учесници који на те појаве гледају искључиво својим очима и према тим гледањима заснивају своје вриједносне судове о историји. Ако су те личности још и од утицаја у државним и партијским структурама, онда је разумљиво што су имали утицаја и на организацију научноистраживачког рада, и што су настојали да се пише пожељна историја. Но, с друге

стране, постоји и крајње радикализовано схватање појединих историчара да су историјску дистанцу „измислили“ они историчари који наводно немају храбрости да смјело и научно-методолошки истинито протумаче изворе о најновијој прошлости о којој пишу. У том случају позив на историјску дистанцу за такве историчаре више је заштитни знак који их штити од живих личности владајуће идеологије времена о коме пишу. Ипак, проблем историјске дистанце постоји. Историјска дистанца је важан услов за објективнији приступ истраживањима прошлости у сваком друштву. Истина, у демократским друштвима са развијеном историографијом, с висококвалитетним и морално-самосталним историчарима, проблем историјске дистанце је од мањег утицаја на објективност историјске анализе најновије прошлости, него што је то случај у недемократским друштвима, гдје владају ауторитарни режими. А читав послјератни развитак и у нас и у земљама реал-социјализма, одвијао се управо под снажним утицајем ауторитарне власти и строге идеолошке усмјерености.

Скуп је скренуо пажњу историчарима, у првом реду црногорским историчарима млађе генерације, да историјска наука данас и сјутра стоји пред великим изазовима и да је њихова дужност да смјелије пониру у дубину, у све слојевитости прошлости, да свестраније трагају за историјским тајнама и да пишу „нову историју“, по могућности, потпуно ослобођену идеолошких утицаја, политичке ангажованости. Њихова дужност ће, дакле, бити и да изнова ишчитава изворе, јер они историчари који су их „ишчитавали“ раније и једнострано интерпретирали, задовољавајући прије свега, дневно-политичке захтјеве, не би уживали повјерење да их поново ишчитавају и анализирају, иако сада на други начин. Задатак млађе генерације историчара који се баве прошлошћу савремене епохе јесте да с више смјелости истражују и тзв. „крне мрље“, „историјске бјелине“ и „табу-теме“, да се студиозније прихватају обраде и глобалних историјских процеса и тема и да с више научне критичности промишљају прошлост уопште и њену везу са садашњошћу.

На скупу је показано да су се и у нашој историографији — црногорској, односно и српској и југословенској уопште — уобличио три изразита захтјева за ангажованост историчара: грађанско-либерални, социјалистички и изразито националистички. Ова два посљедња захтјева одликовала је и одликује тенденција крутог догматизма. Ове тенденције ће и сада и убудуће ограничавати стваралаштво у историографији. Јер, мање-више, сваки историчар је чедо свога времена, као што је и историографија „кћи свога времена“. Овдје смо чули, од једног нашег врсног истраживача, зналца савремене епохе, једну сасвим тачну и лудичну мисао, изречену у полемици о идеологизацији, која, како сам је сажето забиљежио, гласи: у ширем историјско-традиционалном значењу сваки је историчар идеолошки обојен, јер и да је хтио није могао избјећи припадање своје времену — емо-

цијама, страстима и сукобљавањима, па и компромисима са тим временом. Али, код сваког историчара та идеологија нема исту вриједност: једни су ту идеологију црпили из коријена традиционалног схватања прошлости, а други су се, углавном, држали званичне идеологије и њене нормативности октроисане од стране једнопартијског владајућег поретка. Тако су ови други постајали много више заробљеници својих доживљаја прошлости и прагматичког рада њене историографске анализе.

На скупу је изречена и констатација да нема објективне историје револуције док она не доживи свој пораз. Немам намјеру да се упуштам у расправу о томе колико је ова констатација научно заснована. Неки историчари савремене епохе је, држим, с разлогом одбацују као научно неодрживу, јер друштво би било и те како осиромашено у сазнањима о својој најновијој прошлости, ако би историјска наука чекала да револуције доживе поразе па да се тек о њима пишу историје. Истраживање и критичко анализирање и савремене прошлости јавља се као научни императив. Ако би друштво и наука оставило ту анализу прошлости, за „далека нека покољења“ историчара, онда би се оно одрекло амбиције да у историјском ходу ствара рационалну историјску свијест. У расправи је јасно показано да историја, ако је научно протумачена, може донекле да допринесе, помогне и социјалној прогностици друштва. Ако би се чекало на дуге периоде, на слијегање историјског тла, онда би допринос историје разумијевању историјских процеса који се садрже у садашњици био веома сиромашан. А ми историчари, по природи свога позива, своје струке, знамо да без критичког промишљања прошлости нема разумијевања ни садашњости, па ни наслуђивања будућности друштва.

Велику научну корист од овог скупа видим и у томе што је поставио и читав низ других питања, научно изазовних за даља дубља и свестранија истраживања неких савремених историјских појава и давање одговора на њих. Слом југословенског „самоуправног социјализма“ (и реалног социјализма уопште), који је и за многе историчаре дошао изненадно, као и трагични распад СФРЈ, отворили су могућности конституисања плуралистичких вишестраначких друштава, чиме су се створили услови да историографија не превиђа и да не заобилази ни оне историјске појаве и догађаје о којима се раније није писало. Данас се мање-више о свим узроцима историјских појава може говорити језиком историчара научника, без предрасуда. На сто истраживача се све више износи грађа о доскора недодирљивим тајнама, табу-темама. Чини се да је данас мање тешкоћа за историчара који обрађује савремену историју да анализира узроке кризе друштва нашега доба, распада Југославије, слома комунистичког система владавине, да критички вреднује досадашње резултате историографије, да покаже у чему је њена једностраност, гдје су и које су заблуде раније генерације историчара, шта све

из те огромне историографске продукције не може да издржи оцјене научне критике итд.

Овај наш скуп показао је и још много чега другог актуелног за научну историографију. На њему је потврђено оно што се одраније знало, а то је: да свака генерација историчара „има своју енергију“, коју носи и изражава на свој начин и у истраживањима прошлости. Неки од тих историчара, међутим, као да имају и вишак енергије, који изражавају веома импулсивно, што су (појединци) и на овом скупу испољили. И одмах да кажем: то што појединци посједују вишак енергије није за критику, али за опомену је то што такви историчари ту енергију данас изражавају превише емоционално, као реакцију на политику и идеологију која је употребљавала и злоупотребљавала историографију, чему су и сами доприносили. Они су се често утапали у „матрицу живота“ и на тај начин се стављали у службу дневне политике и владајуће идеологије, а данас одједном постају конвертити, најогорченији критичари и противници власти којој су свим бићем служили. Неопростиво је да један број историчара својом повиком на друге хоће да сакрије управо своје научне и стручне недостатке, па и похлепу за утицајем, па и за влашћу. Наша је жеља да се историјска наука лиши историчара који своју струку сматрају као погодан вид политичке промоције и који друге историчаре од науке, истинске поклонике струке, оцјењују својим идеолошким мјерилима. Скуп је показао да је тај тип историчара, навикао на дневнополитичко ангажовање у једнопартијском друштву, иначе, неспреман и неспособан на рационално стваралачко поимање прошлости, и у вријеме плуралистичких изазова, подобан да тражи нове идеолошке покровитеље у лицу разних политичких странака и партија, и да у њиховом интересу инструментализује историју. То бјежање једног броја историчара од научног апсорбовања „суме знања“ о прошлости у дневнополитички ангажман представља нову опасност за нашу струку и подрива темеље историјске науке. Брана таквом политичком ангажману мора бити изграђена у сериозној научној критици, као освједоченом методу раздвајања науке од псеудонауке.

Обично се говори да велике земље имају и велике историографске проблеме. Али то правило као да не важи за Црну Гору. Овај скуп је тај изузетак потврдио. Наиме, историографија Црне Горе, иако се ради о малој земљи, има скоро све проблеме као и велике историографије — научне и ненаучне. Прије свега, ријеч је о неадекватном третману научноистраживачког рада у историографији, иако је ријеч о научној области од прворазредног националног значаја. У историји као науци нигдје се не може доћи до најорганизованијих, најповољнијих и најбољих научних резултата, до каквих се долази у научним институцијама које дјелују у националним границама, односно на универзитетским јединицама које едукују историчаре. Зато се ова наука ја-

вља фундаменталном у групи друштвених наука од националног интереса и значаја. У том погледу врховни органи власти би морали да посвете много више пажње научним установама у области историје (Историјском институту Црне Горе и другим), како у обезбјеђењу високостручних истраживачких кадрова тако и у стварању повољнијих материјалних услова за њихов научни рад, као и знатно функционалнијем и студиознијем организовању редовних и последиједипломских студија историје на Филозофском факултету у Никшићу.

За дубљи и студиознији рад у изучавању прошлости Црне Горе биће потребно да се приступи изради једног дугорочног програма рада на сакупљању, архивистичкој обради и публиковању историјских извора по историјским епохама и проблемима. Црногорска академија наука и умјетности, на иницијативу њеног Одбора за изучавање извора за историју Црне Горе, приступиће изради једног таквог пројекта у 1994. години (у сарадњи с Историјским архивом Црне Горе, Одјељењем за историју Филозофског факултета у Никшићу и Историјским институтом) за десетогодишњу активност на публиковању извора за историју Црне Горе. Тај пројекат, од изузетног националног значаја, очекивати је, требало би да добије одговарајуће мјесто и у финансијским плановима Владе Републике Црне Горе.

Једно од најважнијих научних питања за нас у Црној Гори тиче се формирања историјске свијести. Наиме, историјска свијест црногорског народа је (више него код других народа) од натпросјечног значаја, што је условљено његовим специфичним историјским развјетком, у коме је створена и слојевита културна традиција. Та традиционална свијест, створена у дугом историјском процесу спонтано, много је допринијела одржању Црногораца засјеђених својом драматичном прошлошћу и склоних да је поимају на романтичан начин, увијек је доживљавајући епски, уз струне гусала. Та романтичарска историјска свијест била је оптерећена митоманијом, коју још увијек није потисло рационално поимање прошлости. Због такве слојевитости историјске свијести у нас, на науци је да разграничи ирационално од рационалног, да разграничи ненаучно од научног. Овај научни скуп је означио основне узоке који су посљедњих деценија условљавали потискивање рационалне историјске свијести. Упозорено је да екстремни национализам данас такође актуелизује замагљивање рационалне историјске свијести. Зато је једна од порука овог скупа да и овој сфери истраживања историјска наука треба да посвети одговарајућу пажњу. Приоритетан задатак историчара научника и наставника школске историје јесте да утичу на формирање историјске свијести која треба да осигура не само опстанак властитог етничког бића, у савременим условима вишеструко угроженог од унутрашњих деструктивних снага и нартаја спољних сила, него и да допринесе демократизацији друштвеног живота, привредном напретку и отварању према спољњем сви-

јету. Јер, само рационална историјска свијест може да доприне-се напретку друштва уопште. Дакле, за црногорско друштво и његово напредовање рационална историјска свијест се јавља као императив и садашњег и будућег времена.

Научни скуп је значајну пажњу усмјерио и на разматрање проблема школске наставе историје, почев од основношколске до универзитетске. На ту тему поднесено је девет реферата. У њима је, како оним теоријско-методолошког садржаја тако и оним осталим, који су директно обрађивали практичне проблеме наставе историје и искуство, акценат стављен на најопштија питања, прије свега на наставне планове и програме, претакање научних резултата у садржаје уџбеника, израду уџбеника и приручника, формирање историјске свијести, утицај мас-медија на историјско образовање младих итд. Као што смо и најавили у позиву, циљ научног скупа није био да рјешава практична питања школске наставе и да даје методска упутства и рецепте како да се изводи настава овог предмета. Зато је у рефератима и доминирао више истраживачки приступ настави историје, указивано је на проблеме и могућности њиховог што повољнијег рјешавања, почев од израде модернијих програма и уџбеника до што савременије реализације њихових садржаја у наставном процесу.

Савремени друштвени развој и плуралистичко окружење неминовно траже, што је и скуп оцијенио, да настава историје посматрамо као дио опште културне климе, да се одлучније суочимо и водимо дијалог с многобројним информацијама о историји које ученици добијају у разним ваншколским облицима. Сваки од нас одлази са овог скупа са сазнањем да данас школа, за разлику од само прије једну-двје деценије, а да не говоримо одраније, не даје једине информације о прошлости. Школској настави историје конкурише мноштво медија, нудећи ученицима разноврсне информације, разумије се, неједнаких вриједности. Неки од тих медија, као на примјер телевизија, имају несумњиве предности у сугестивности, атрактивности и занимљивости, у односу на школску учионицу и ријеч наставника. И овдје је говорено о тим предностима које имају мас-медији над школском наставом историје у занимљивом, живом и очигледном приказивању многих догађаја и историјских појава. Такве историјске информације, мада често лишене научног, много више имају утицаја на формирање историјске свијести ученика него школска настава. То, додуше, није само наша специфичност. То се дешава и у земљама са много развијенијим историографијама и солидном организацијом школе.

Опште је увјерење да би настава историје данас и сјутра морала да буде тако организована и стручно извођена да школско знање о прошлости пружи што сажетију слику о ономе што се догађало и како се збило, да да слику историје која би била поуздана, добро и озбиљно осмишљена, систематично грађена на повезаним чињеницама о битном и значајном. Такво познавање

историје стечено у школи могло би да буде окосница око које ће се надограђивати оно што долази са стране, утицајем ваншколске средине. Циљ и предност школске наставе историје, у томе смо, држим, сагласни, морао би да се много више изрази и у оспособљавању младих да критички просуђују о прошлости, да их школа подучи како да одбацују оно што је нетачно и мање вриједно. Јер, доскорашњи систем једноумља, разумије се, шематизовано је усмјеравао научно и школско тумачење историјског процеса, што је имало за посљедицу стварање идеологизоване, редуциране историјске свијести младих. Данас, међутим, једноумље је поражено од стране политичког и националног плурализма, а то је истовремено расцјепкало и исполитизирало и историју каква нам је до јуче била позната. Политички плурализам, који је само дио нашег окружења, додуше, веома значајан дио, такође омогућује тенденције усмјеравања и инструментализације историје. Та инструментализација историје неће, разумије се, мимоилазити ни школе ни историографију. Стога се историчари налазе пред новим изазовима: биће потребно да се боре против тенденција да честе смјене на власти, чега ће све више бити, и политички страначки заокрети не утичу и на промјене наставних планова и програма и, наравно, садржаја школске наставе историје. Та борба школе за своју аутономност, а посебно борба за аутономност наше струке, већ обиљежава наше плуралистичко друштво. И то отвара нове идеолошке фронтлове и дијалоге с ненаучним у историографији и настави историје.

Само ако нова научна сазнања и резултати буду стално претакани у школску наставу историје — у програме и уџбенике историје — биће обезбијеђен пут унапређивања наставе овог предмета и обогаћивања провјерених историјских знања ученика, успјешно ће се утицати на формирање њихове тачније представе о прошлости и отклањању одређених заблуда и ирационалности о њој. Овај скуп је у том погледу изразио јасан захтјев да научноисториографске резултате треба брже трансформисати у наставне програме и уџбенике историје, стално водећи бригу о томе да се наставницима историје пруже што поузданија сазнања, како би могли да се успјешно супротстављају нетачним и непотпуним ваншколским информацијама које, у много чему, нетачно и пристрасно представљају и објашњавају историјске појаве, догађаје и друштвена кретања уопште.

Дакле, основни закључак би био да савремени захтјеви наставе историје траже брижљиво и промишљено програмирање, осмишљену израду — писање уџбеника, а упоредо са њима и остварење и других услова: богатију наставну базу — савремена учила, укључујући и електронска, као и разне врсте компјутерских „програма“ — о чему се у нас још увијек и не размишља довољно, док земље демократских друштава (и наравно богатије) такву наставну основу већ имају. У вези с реченим, импе-

ративно је подизање на највиши научни и наставни ниво и универзитетских студија историјских наука.

У више реферата дати су мишљења и предлози како би и којим путем ваљало ићи да бисмо наставу историје у свим врстама школа уздигли на виши образовни ниво. Те ставове појединих референата надлежни просвјетни органи треба да с пажњом проанализирају и да их по могућству уграде у програме и уџбенике историје. Да би се то урадило што брже, а актуелност школске наставе то захтијева, било би потребно да ЦАНУ (надам се да ће то она учинити) буде иницијатор и једног округлог стола, чији би организатор било Министарство просвјете и науке у сарадњи са Заводом за школство Црне Горе и Одјељењем за историју Филозофског факултета у Никшићу, на коме би се конкретно разговарало о ставовима и предлозима које нуде поједини реферати. Био би то пут да добре идеје нађу мјесто у пракси школске наставе историје.

Наш скуп, то треба такође рећи, по овом садржају био је интердисциплинаран, што га такође чини квалитетнијим. На њему је поднесено и неколико реферата који указују на односе и корелативност историје и осталих друштвених наука, прије свега философије, социологије, педагогије, етнологије, историје државе и права. Тек када буде објављен зборник радова са овог скупа — а то ћемо убрзати, захваљујући томе што ће Министарство просвјете и науке, као суорганизатор скупа, обезбиједити финансијска средства за штампање — научна, стручна и шира културна јавност Црне Горе и Југославије стећи ће прави увид у вриједности поднесених реферата и понуђених теоријско-методолошких рјешења и становишта од значаја како за научноистраживачки рад, односно објективно промишљање прошлости, тако и за унапређење школске наставе. Али и сада се може рећи да смо овим скупом веома успјешно обавили један значајан и велики научни и стручни посао.

Вјерујем да готово сви учесници одлазе с утиском да су без устезања и предрасуда најважнији историјски проблеми маркирани, „дијагностицирани“, да се без некадашње идеолошке обојености и опрезности слободно расправљало, употребом научних разлога и аргумената, о многим заблудама и табу-темама наше епохе и улози историчара у трасирању пута научне анализе извора и рационалном поимању сложених процеса прошлости.

Овим ријечима оглашавам завршеним наш научни скуп, уз пуну захвалност свим учесницима на пажњи, а референтима и другим учесницима у расправи на великом труду који се, на опште задовољство, показао изванредно духовно продуктивним.

Миомир ДАШИЋ